

فصلنامه علمی - تخصصی فرهنگ پژوهش
شماره ۱۸، تابستان ۱۳۹۳، ویژه علوم سیاسی

بازتاب انقلاب اسلامی بر سازمان جهاد اسلامی فلسطین

تاریخ دریافت: ۹۳/۶/۲۹ تاریخ تأیید: ۹۳/۹/۱۵

رقیه جاویدی*

چکیده

موضوع مقاله حاضر، بازتاب انقلاب اسلامی بر سازمان جهاد اسلامی فلسطین است. تحولات فلسطین بیشترین تأثیر را از انقلاب اسلامی ایران پذیرفته است و رهبران آن تحت تأثیر اندیشه‌های امام خمینی علیه السلام و آرمان‌های انقلاب بوده‌اند. چارچوب تحلیلی مقاله، نظریه پخش، که به خوبی با به کارگیری آن می‌توان تأثیرگذاری انقلاب اسلامی را نشان داد. در روند مقاله، ابتدا نظریه پخش توضیح داده می‌شود، سپس سازمان جهاد اسلامی فلسطین، معرفی و چگونگی تأثیرپذیری آن از انقلاب اسلامی ایران و پیامدهای آن بررسی می‌شود.

واژه‌های کلیدی: بازتاب، انقلاب اسلامی، سازمان جهاد اسلامی، ایران، فلسطین

* دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام

مقدمه

بی‌تردید مسئله فلسطین، مهم‌ترین مسئله جهان اسلام در این مرحله از تاریخ است. طی چهار قرن تمام، تأثیر آن تمام صحنه‌های عربی و اسلامی دور و نزدیک را در بر گرفته است. در طول چهار دهه تمام، آنچه در فلسطین گذشته، منبع درد عمیق همه مسلمانان جهان و سرچشمه جوشش عاطفی بی‌حد و حصر همگان بوده است (فتحی شقاقی، ۱۳۷۵، ص ۲۰۷).

سرآغاز و شاید مهم‌ترین تلاش‌ها این است که موضوع فلسطین به یک مسئله اساسی برای حرکت اسلامی معاصر تبدیل شود که واقعاً به آن بپردازند و با آن زندگی کنند، نه اینکه مسلمانان تماشاچی بمانند (همان، ص ۲۰۹).

این مقاله، در صدد بررسی و تبیین تأثیر و پیامدهای انقلاب اسلامی ایران بر سازمان جهاد اسلامی فلسطین است؛ چرا که به نظر می‌رسد بیشترین تأثیر را از انقلاب اسلامی ایران پذیرفته است و رهبران آن تحت تأثیر اندیشه‌های امام خمینی علیه السلام و آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران بوده‌اند. برای نشان دادن چگونگی این تأثیرپذیری، از نظریه پخش به عنوان چارچوب تحلیلی بحث استفاده شده است. به همین دلیل، ابتدا نظریه پخش توضیح داده می‌شود. سپس برای آشنایی بیشتر با سازمان جهاد اسلامی فلسطین، یک معرفی اجمالی از آن ارائه می‌شود. در پایان نیز با توجه به چارچوب نظری، به پرسش اصلی مقاله پاسخ داده می‌شود که پیامدهای انقلاب اسلامی ایران بر سازمان جهاد اسلامی فلسطین چیست؟

چارچوب تحلیلی

نظریه پخش

نظریه پخش یا اشاعه، یکی از نظریه‌های رایج درباره توضیح چگونگی انتشار نوآوری‌ها و گسترش ایده‌ها و اندیشه‌ها است. هر چند خاستگاه اولیه این نظریه در رشته جغرافیای انسانی است؛ اما در موضوعات رشته علوم سیاسی و روابط بین‌الملل نیز کمابیش به کار گرفته شده است.

نظریه پخش در سال ۱۹۵۳ توسط هاگر استراند، جغرافیدان سوئدی، ابداع و عرضه شد. نقطه آغاز کاربرد این نظریه در پدیده‌های کشاورزی و شیوع بیماری‌ها بود؛ اما کاربرد آن به سایر عرصه‌های فرهنگی نیز تسری یافت. در مجموع، این نظریه گسترش هر نوع نوآوری فکری یا فیزیکی را تبیین می‌کند. این نظریه، هم علت اشاعه، نحوه گسترش و مسیرها و مجاری پخش هر نوآوری و هم علل توقف آن و علل گسترش دوباره آن و نیز پایداری برخی از امواج و زوال برخی دیگر را توضیح می‌دهد.

در عصر جدید، عناصر فرهنگی و ابداعات به سرعت حرکت هواپیمایی جت و به سرعت دریافت تصاویر ماهواره‌ای، میان کشورها و تازه‌ها اشاعه می‌یابد (برزگر، ۱۳۸۱، ص ۳۹-۴۱).

تعریف: اشاعه یا پخش، فرایندی است که بر طبق آن یک امر فرهنگی (یک نهاد یا یک اختراع فنی و غیره) که علامت مشخصه یک جامعه مورد نظر است. در جامعه دیگری که آن را عاریت گرفته و مورد پذیرش قرار داده، داخل می‌شود. اشاعه را عموماً در مهاجرت‌های جمعیت‌ها که حاصل تماس‌های مداوم و زیاد جوامع همسایه است، تشخیص می‌دهند. کل فرایند «فرهنگ‌پذیری»، نتیجه پدیده‌های اشاعه است؛ اما عکس این مسئله صحت ندارد و فرایند اشاعه اغلب بدون فرهنگ‌پذیری به چشم می‌خورد (پانوف و پرن، ۱۳۸۷، ص ۹۴-۹۵).

عوامل نظریه پخش

هاگر استراند، شش عامل اصلی را در تحلیل فرایند فضایی در رابطه با نظریه پخش مؤثر می‌داند که عبارت است از:

۱. حوزه یا محیط جغرافیایی: این محیط ممکن است شرایط طبیعی یک‌نواختی داشته باشد یا چهره پرتضادی را تشکیل دهد.

۲. زمان: عاملی است که می‌تواند به صورت مداوم یا به حالت دوره‌های متمایز از یکدیگر و متوالی در نظر گرفته شود.

۳. موضوع پخش: می‌تواند موضوعات فرهنگی یا پدیده‌های فیزیکی-فرهنگی و غیره باشد. موضوعات پخش از نظر درجه سازش‌پذیری، ارتباط‌پذیری و میزان سهولت دسترسی با یکدیگر متفاوت هستند.

۴. مبدأ پخش: مکان‌های مختلف جغرافیایی است که تحت شرایطی، خاستگاه پدیده‌ها و نوآوری است.

۵. مقصد پخش: مکان‌هایی است که موضوع پخش با جریان مداوم به این مکان‌ها می‌رسد.

۶. مسیر حرکت پدیده‌ها: تحت شرایطی، موضوع پخش در مسیرهای ویژه‌ای جریان می‌یابد تا به مقصد برسد (شکویی، ۱۳۷۸، ص ۳۰۵-۳۰۶).

مطالعه نظریه پخش نشان می‌دهد که عامل فاصله، نقش مهم در ارتباط‌پذیری پدیده‌ها و نوآوری‌ها دارد. در اینجا منظور از فاصله، هم فاصله جغرافیایی و هم فاصله اجتماعی-اقتصادی میان گروه‌های درآمد و میان شهرها و روستاها است (همان، ص ۳۰۶).

عوامل دیگری را نیز می‌توان در این نظریه برجسته کرد، مانند سرعت انتشار و عوامل مؤثر بر آن، موانع و مرزها و امواج رقیب، پیش‌بینی اثرهای پخش و مضر یا مفید بودن آن از

دید طرف‌های درگیر و نیز اقدام‌های مقابله‌ای (شکویی، ۱۳۶۴، ص ۱۳۳؛ به نقل از برزگر، ۱۳۸۱، ص ۴۷).

انواع پخش

هاگر استراند، چند نوع پخش را تشخیص داده است:

۱. پخش جابجایی: زمانی این نوع پخش رخ می‌دهد که افراد یا گروه‌های دارای یک ایده مخصوص، به طور فیزیکی از مکانی به مکان دیگر حرکت کنند و به این طریق، ابداعات و نوآوری‌ها در سرزمین جدید گسترش می‌یابند. مذاهب، اعزام مبلغان مذهبی با پخش جابجایی اشاعه یافته‌اند. در گذشته، این نوع پخش غالب بوده است (برزگر، ۱۳۸۱، ص ۴۳-۴۴).

۲. پخش سلسه مراتبی: در این نوع پخش، پدیده‌ها و نوآوری‌ها در قالب سلسه مراتب و از طریق توالی منظم دسته‌ها و طبقات منتقل می‌شود و گسترش می‌یابد. ایده‌ها از یک فرد مهم به فرد دیگر یا از یک مرکز شهری مهم به مرکزی دیگر گسترش می‌یابد. برخی این پدیده را «انتشار ریزشی» نیز گفته‌اند. برای مثال، در صدر اسلام با اسلام آوردن رئیس قبیله، کل افراد قبیله نیز تغییر دیانت می‌دادند. این یکی از بهترین مثال‌های پخش سلسه مراتبی است (همان، ص ۴۴).

۳. پخش سرایتی یا واگیردار: این نوع پخش، در مقابل پخش سلسه مراتبی است. در این پخش، گسترش عمومی ایده‌ها بدون در نظر گرفتن سلسه مراتب صورت می‌گیرد. این فرایند، به شدت تحت تأثیر «فاصله» است. بنابراین، افراد و نواحی نزدیک نسبت به افراد و نواحی دوردست، احتمال تماس بیشتری دارند (همان، ص ۴۵).

دو نوع پخش سلسه مراتبی و سرایتی، از نوع پخش‌هایی است که سرعت انتشار بالایی دارد. در این دو نوع پخش، این افکار، اندیشه‌ها و مفاهیم است که از سرزمین میزبان به

سرزمین میهمان و جدید هجرت می‌کند و چون هجرت، فیزیکی نیست، سرعت انتشار بالایی دارد. در واقع، هر دو نوع از نوع پخش انبساطی تلقی شده‌اند.

به نظر می‌رسد که بالاترین سرعت انتشار در پخش سلسه مراتبی است؛ زیرا با پذیرش نوآوری توسط فرد مهم، پدیده به سرعت به کل قاعده منتقل می‌شود (همان، ص ۴۵-۴۶).

پخش فضایی

مفهوم دیگر مرتبط با نظریه پخش، پخش فضایی است و آن فرایندی است که طی آن، نگرش و رفتار مردم تغییر می‌یابد. پخش فضایی عبارت است از گسترش یک پدیده از کانون یا کانون‌های اصلی در بین مردمی که آماده پذیرش آن پدیده‌اند.

بنابراین، در پخش فضایی دو موضوع را می‌توان از یکدیگر متمایز ساخت: ۱. وجود پدیده یا پدیده‌ها؛ ۲. امر گسترش؛ یعنی حرکت پدیده از خاستگاه اصلی خود که موجب پخش فضایی می‌شود. این پدیده ممکن است یک شیوه رفتار، عقاید خاص سیاسی، اجتماعی یا یک امر مادی، مانند رواج مد لباس و یک نوع کالای ویژه باشد (شکویی، ۱۳۷۸، ص ۳۰۱).

معرفی سازمان جهاد اسلامی فلسطین

علل پیدایش

این جنبش زائیده انشعابی در گروه اخوان المسلمین است که در دهه ۱۹۸۰ توسط جوانان انقلابی غزه تشکیل شد. شیخ عبدالعزیز عوده (استاد دانشگاه اسلامی غزه)، دکتر فتحی شقاقی (پزشک بیمارستان قدس) و احمد عبدالرحمان ابو حصیره را از بنیان‌گذاران اولیه آن دانسته‌اند (ملابراهیمی، ۱۳۸۱، ص ۱۴۹-۱۵۰).

تأسیس جنبش نشانگر وجود تنش‌ها، اختلاف نظرها و بروز دیدگاه‌های نوین در داخل اخوان المسلمین است که پس از جنگ ژوئن ۱۹۶۷ شدت یافت. برخی از عوامل تأثیرگذار در پیدایش این جنبش عبارت است از:

۱. جنگ ۱۹۶۷ نقطه عطفی در رشد گرایش‌های اسلامی بود. از دیدگاه اسلام‌گرایان، شکست اعراب در این جنگ به مثابه نابودی کامل تفکرات ملی‌گرایانه و اندیشه‌های سوسیالیستی تلقی می‌شد؛

۲. ناکامی تلاش‌های دیپلماسی جهان عرب و محافل بین‌المللی در حل مشکل فلسطین؛

۳. اوج‌گیری اقدامات سرکوب‌گرانه اسرائیل بر ضد شهروندان بی‌دفاع مناطق اشغالی؛

۴. موضع منفی اخوان المسلمین در استمرار روند مبارزات مسلحانه بر ضد صهیونیست‌ها؛

۵. گسترش روحیه مبارزه‌طلبی و اسلام‌گرایی در جهان، در نتیجه پیروزی انقلاب اسلامی ایران (رک. همان، ص ۱۵۰).

جهاد اسلامی، به خطمشی محافظه‌کارانه اخوان المسلمین انتقاد کرد و ضمن محکوم کردن اصلاح‌طلبان اخوان، سیدقطب را تنها نماینده جناح انقلابی اخوان دانست. شیخ عبدالعزیز عوده، رهبر معنوی جهاد اسلامی در مصاحبه‌ای با روزنامه الفجر، چاپ قدس به این مسئله اشاره کرد و انشعاب در اخوان المسلمین را تأیید کرد (فراتی، ۱۳۸۱، ص ۶۷).

مبانی فکری و عقیدتی

جنبش جهاد اسلامی با بهره‌گیری از ایدئولوژی و تفکر اسلامی در عرصه مقاومت فلسطین، خط بطلانی بر نظریه جدایی دین از سیاست کشید. این جنبش، آیین اسلام را به

عنوان الگویی عملی در ساختار تشکیلاتی و شیوه مبارزاتی خود برگزید. از این رو، برپایی دولت مستقل اسلامی در فلسطین از مهم‌ترین اهداف آن به شمار می‌آید.

به اعتقاد جنبش، تشکیل اسرائیل تنها بخشی از طرح وسیع استعمارگران در خاورمیانه است که با هدف از هم گسستن وحدت جهان اسلام صورت می‌گیرد. در نتیجه، بسیج تمامی مسلمانان برای نجات فلسطین ضروری به نظر می‌رسد. این جنبش، هر گونه طرح صلح با اسرائیل را رد می‌کند و تنها راه رهایی فلسطین از چنگال صهیونیسم را نبرد مسلحانه تا آزادی کامل این سرزمین می‌داند (ملاابراهیمی، ۱۳۸۱، ص ۱۵۰).

ساختار تشکیلاتی

جنبش دارای اساسنامه و ساختار تشکیلاتی منظمی است. کنگره سراسری، به عنوان عالی‌ترین مرجع قانون‌گذاری، مشی سیاسی، اهداف و دیدگاه‌های جنبش را در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اعتقادی، فرهنگی و اقتصادی تعیین می‌کند. دبیرکل، مجمع عمومی، مجلس مشورتی، مجالس و شوراهای محلی و کمیته‌های فرعی، مهم‌ترین ارکان سازمانی جنبش محسوب می‌شوند. مجمع عمومی، بالاترین قدرت اجرایی است که هر چهار سال یک بار مجلس مشورتی را انتخاب می‌کند و تعیین دبیرکل را نیز برعهده دارد. البته با توجه به شرایط امنیتی، عملاً مجمع عمومی تشکیل نمی‌شود. مجالس و شوراهای محلی و قسمت‌های مختلف، اعم از سیاسی، تبلیغاتی، نظامی و مالی، که خود کمیته‌های فرعی متعددی را در برمی‌گیرد، زیر نظر دبیرکل فعالیت می‌کنند. کمیته‌های فرعی، به منزله پایین‌ترین سطح تشکیلات سازمانی، عضوگیری و آموزش اعضاء را برعهده دارند (ابوطه، ۱۳۷۹، ص ۸۲).

تشکیلات نظامی جهاد اسلامی محرمانه است؛ از این رو، نمی‌توان آمار دقیقی از نفرات، اعضای فرماندهی، میزان و نوع تسلیحات، پایگاه‌ها، مراکز انتشار و منابع مالی و تسلیحاتی آن

ارائه داد. نیروهای جهاد اسلامی زیر نظر نیروهای نظامی فتح، در عراق، سوریه و الجزایر آموزش نظامی دیده‌اند. شیوه مبارزاتی آنها، شیوه جنگ‌های چریکی نامنظم است؛ از این رو، نیروهایش در هسته‌های مقاومت چهار یا پنج نفره آرایش یافته‌اند. این سازمان، تسلیحات مورد نیاز خود را از جنبش فتح می‌گیرد.

نخستین عملیات مسلحانه جهاد اسلامی در ۲۸ اوت ۱۹۸۳ در غزه ترتیب یافت. از آن پس، به طور متوسط در هفته یک عملیات را بر ضد نیروهای صهیونیستی سامان می‌داد که در تاریخ مبارزاتی فلسطین بی‌سابقه است (ملابراهیمی، ۱۳۸۱، ص ۱۵۱).

جنبش منابع مالی محدودی دارد که از طریق قبول زکات و صدقه مسلمانان کشورهای اسلامی، بخشی از حقوق ماهیانه اعضای جنبش و کمک‌های داوطلبانه هواداران و همفکران سیاسی آن تعیین می‌شود (ابوطه، ۱۳۷۹، ص ۸۳).

مراحل شکل‌گیری جنبش

جنبش جهاد اسلامی از ابتدای تأسیس تاکنون پنج مرحله عمده را پشت سر گذاشته است: در مرحله اول (از ۱۹۸۰)، که «طلیعه جنبش» نیز نام دارد، جنبش توانست از طریق خبرنامه و نشریاتی که در اختیار داشت، مواضع و آرای خود را در سرزمین‌های اشغالی تبلیغ نماید. در مرحله دوم (از ۱۹۸۴ تا ۱۹۸۶) با تشکیل نخستین هسته‌های نظامی، مقاومت مسلحانه را آغاز کرد. در سال ۱۹۸۶ با انتصاب فتحی شقاقی به ریاست شاخه نظامی جهاد و سپس دستگیری وی به همراه چند عضو فعال دیگر، جنبش جهاد نیرویی تأثیرگذار در عرصه مبارزات فلسطینیان شناخته شد. مرحله سوم (۱۹۸۷) اوج فعالیت‌های نظامی آن بود. در ۶ اکتبر ۱۹۸۷، جنبش، نبرد الشجاعیه را بر ضد نیروهای اسرائیل سازماندهی کرد. این اقدام، پیروزی‌های بعدی گروه‌های فلسطینی را در پی داشت؛ به طوری که اندکی پس از آن، انتفاضه

شکل گرفت. در مرحله چهارم (از ۱۹۸۷ تا ۱۹۹۵)، جنبش فعالیت‌های خود را در خارج از فلسطین گسترش داد و با برخی از کشورها تماس برقرار کرد. همچنین بر دامنه عملیات‌های نظامی افزود. مرحله پنجم از سال ۱۹۹۵ آغاز شد. ویژگی این دوره، ثبات سیاسی و مقابله نظامی با تأکید بر انجام عملیات نظامی بوده است (همان، ص ۸۱-۸۲).

با اوج‌گیری فعالیت‌های نظامی و سیاسی جنبش جهاد اسلامی در داخل فلسطین، اقدامات سرکوب‌گرانه اسرائیل نیز شدت یافت که انهدام منازل، پایگاه‌ها و مراکز تبلیغاتی از آن جمله بوده است. صدها تن از هواداران این جنبش بازداشت شدند و در معرض سخت‌ترین مجازات‌ها قرار گرفتند. رهبران بلندپایه جنبش نیز پیوسته در چنگال صهیونیست‌ها اسیر بودند یا به خارج تبعید می‌شدند (ملاابراهیمی، ۱۳۸۱، ص ۱۵۱).

پس از تبعید فتحی شقاقی به لبنان در آوریل ۱۹۸۸، مرکز ثقل فعالیت‌های سیاسی و عملیات مسلحانه جنبش به بیروت منتقل شد و در آنجا به بازسازی پیکره تشکیلاتی خود دست زد (همان، ص ۱۵۲).

فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی

جنبش جهاد اسلامی نخست فعالیت‌های سیاسی خود را از مساجد آغاز کرد و در مراسم مذهبی، اعیاد و خطبه‌های نماز جمعه به ترویج دیدگاه‌هایش پرداخت. تأسیس مراکز بهداشتی و درمانی و باشگاه‌های ورزشی در داخل مساجد، از دیگر فعالیت‌های جهاد اسلامی بود. همچنین جهاد اسلامی، از طریق دیگر مراکز عمومی، مانند اتحادیه‌ها و دانشگاه‌ها، به بسیج و سازماندهی مردم پرداخت. در دانشگاه‌های الخلیل، بیرزیت و دانشگاه اسلامی غزه، هسته‌های مقاومت ایجاد کرد. به این ترتیب، در مدت کوتاهی توانست هدایت و رهبری جریان‌های

دانشجویی را به دست گیرد. افزون بر آن، کتاب، اعلامیه و بیانیه چاپ کرد که منعکس کننده دیدگاه‌ها، اهداف و خط مشی سیاسی جنبش بود (همان، ص ۱۵۲-۱۵۳).

جنبش جهاد غیر از تحركات سیاسی، فعالیت‌های مطبوعاتی را نیز در دستور کار خود قرار داد. از مهم‌ترین ارگان‌های خبری جنبش، نشریات ذیل است: المختار الاسلامی (قاهره ۱۹۷۹)، الطلیعه الاسلامیه (لندن ۱۹۸۲)، المجاهد (بیروت ۱۹۸۲ تاکنون)، الاسلام و فلسطین (قبرس). نداءالقدس (تهران ۱۹۹۷ تاکنون). همچنین نشریه النور الاسلامی در غزه منتشر و در سراسر فلسطین اشغالی توزیع می‌شود (همان، ص ۱۵۳).

از نظر بنیان‌گذاران جهاد اسلامی، مصالحه با اسرائیل به مفهوم به رسمیت شناختن دولت اسرائیل است. آنها تشکیل حکومت فلسطین مستقل در بخشی از سرزمین فلسطین را فریب یهودیان برای تصرف سرزمین‌های عربی و اسلامی می‌دانند (ابوطه، ۱۳۷۹، ص ۸۳-۸۴).

فتحی شقاقی در سال ۱۹۷۹ در مصر کتابی به نام الخمینی: الحل الاسلامی و البدیل نوشت که در آن از انقلاب اسلامی ایران حمایت شده است و نشانگر تأثیر اندیشه‌های امام خمینی علیه السلام بر این رهبر جنبش است. چاپ و انتشار این کتاب در مصر، ممنوع و شقاقی نیز چهار ماه زندانی شد (همان، ص ۹۸). یکی دیگر از مبانی جنبش، اتحاد و همبستگی میان مذاهب اسلامی، همچون شیعه و سنی است (همان، ص ۹۳). همان‌گونه که فتحی شقاقی، رهبر فقید آن سازمان، انقلاب ایران را یک انقلاب اسلامی سنی و شیعی معرفی می‌کرد (برزگر، ۱۳۸۱، ص ۶۱).

تلاش‌های دیپلماسی

جهاد اسلامی، پایگاه‌های بین‌المللی یا تشکیلات متمرکزی در کشورهای عربی ندارد. مناسبات آن با دولت‌های مصر و اردن تیره است؛ اما با دیگر کشورهای عربی، چون لیبی،

سوریه، لبنان و سودان، دوستانه است. در میان کشورهای منطقه، بیش از همه با ایران مناسبات خود را استحکام بخشیده و به طور همه جانبه از انقلاب اسلامی ایران تأثیر پذیرفته و این کشور را دوست و هم‌پیمان خود می‌داند. در سال ۱۹۸۹ رهبر معنوی آن، عبدالعزیز عوده، به ایران سفر کرد و درباره تحولات جاری فلسطین با مقامات بلندپایه ایرانی به گفتگو پرداخت. جهاد اسلامی از حمایت‌های مادی و معنوی دولت ایران برخوردار است (ملابراهیمی، ۱۳۸۱، ص ۱۵۲).

نزدیکی این جنبش به ایران، به‌ویژه در جریان جنگ عراق با ایران باعث شده است که کشورها، گروه‌ها و جنبش‌های مخالف ایران، از جمله در عراق و عربستان سعودی، جنبش جهاد اسلامی را منزوی کنند (فراتی، ۱۳۸۱، ص ۶۹).

موضع جنبش در برابر سازمان‌های مقاومت فلسطین

جنبش جهاد اسلامی و جنبش حماس در هدف‌های راهبردی، یعنی آزادسازی همه سرزمین‌های اشغالی و برقراری دولت مستقل فلسطینی، اشتراک‌نظر دارند و در موضع‌گیری‌های محوری و مخالفت با روش‌های مسالمت‌آمیز حل و فصل مسئله فلسطین و نتایج آن و تداوم جهاد نیز رویکرد واحدی دارند. این در حالی است که تا پیش از انعقاد قرارداد اسلو در سال ۱۹۹۳، فعالیت مشترکی میان جنبش حماس و جنبش جهاد اسلامی دیده نشده است. با این حال، مناسبات جنبش جهاد اسلامی با جنبش حماس در مقایسه با دیگر جناح‌های فعال در فلسطین، مبتنی بر هماهنگی و همکاری مشترک بوده است.

پس از انتفاضه، با تأسیس حماس، اغلب اعضای اخوان المسلمین به آن پیوستند. از این رو، اعضای جهاد اسلامی، حماس را سازمانی می‌دانند که از پیشینه آنها بهره‌برداری کرده و به مرور، به جنبشی توده‌ای، دارای شاخه‌های نظامی و سیاسی و شبکه‌ای از مؤسسات رفاهی و

اجتماعی، تبدیل شده است؛ در حالی که جهاد اسلامی در همان وضع خود باقی مانده است (وفا، ۱۳۸۳، ص ۷۶-۷۷).

حماس برخلاف جهاد اسلامی، عملیات مسلحانه چشمگیری علیه نیروهای اسرائیل انجام نداده است و رهبری آن نیز برخلاف رهبران جهاد اسلامی به انقلاب اسلامی ایران اشاره‌ای نکرده‌اند. علی‌رغم تأکید حماس بر نابودی کشور اسرائیل، گزارش‌هایی در مورد آمادگی آن برای مذاکره با اسرائیل انتشار یافته است (فراتی، ۱۳۸۱، ص ۷۱).

اما به تازگی خبرگزاری الجزیره به نقل از محمود الزهار، یک مقام جنبش مقاومت اسلامی فلسطین (حماس) اعلام کرد که این جنبش و جهاد اسلامی فلسطین به دلیل اهداف مشترک قصد دارند در آینده نزدیک ادغام شوند.

جنبش جهاد اسلامی از ابتدای تأسیس، مناسبات دوستانه‌ای با سازمان آزادی‌بخش فلسطین (ساف) داشت؛ اما به تدریج، با فاصله گرفتن ساف از منشور ملی فلسطین و مذاکره با صهیونیست‌ها، مناسبات آن دو تیره شد، به طوری که جنبش از شرکت در اجلاس شورای ملی فلسطین و دیگر تشکیلات ساف خودداری کرد. به رسمیت شناختن اسرائیل توسط ساف، بر اختلافات آنها افزود و از آن پس، جهاد اسلامی از به رسمیت شناختن ساف، به عنوان تنها نماینده قانونی ملت فلسطین امتناع کرد (ملاابراهیمی، ۱۳۸۱، ص ۱۵۲).

تأثیر انقلاب اسلامی بر جنبش جهاد اسلامی فلسطین

۲ و ۱. مبدأ و محیط جغرافیایی پخش نوآوری فرهنگی و سیاسی

با وقوع انقلاب اسلامی در ایران، کشورهای همجوار و منطقه خاورمیانه و جهان اسلام، به طور خاص و جهان، به طور عام تحت تأثیر عظمت این رخداد و پیام‌های جهانی و منطقه-

ای آن قرار گرفت. بنابراین، انقلاب اسلامی، کانون پخش و تراوش در منطقه شد و ابداعات سیاسی و فرهنگی ایران را پخش کرد. ما شاهد مجموعه‌ای از تأثیرپذیری‌های اجتناب‌ناپذیر ایدئولوژی و انقلاب است. تأثیر رفلکسی انقلاب در نخستین سال‌های انقلاب اسلامی ایران بسیار زیاد بود (برزگر، ۱۳۸۱، ص ۵۶).

فراتر از پخش غیرارادی و خود به خودی یا رفلکسی، خود ایران نیز نه تنها مانعی برای پخش این نوآوری ایجاد نکرده است؛ بلکه با برگزیدن سیاست‌های صدور انقلاب، امکان انتقال همراه با سهولت بیشتر آن را فراهم کرده است (همان، ص ۵۹).

فتحی شقاقی، رهبر سازمان جهاد اسلامی فلسطین در کتاب معروف خود به نام جهاد اسلامی امام خمینی، شیعه و سنی، مسئله فلسطین می‌نویسد: «انقلاب اسلامی سعی داشت شخصیت مسلمان را با روش اسلام مطابقت دهد و جاهلیت موجود و طاغوت‌های بحران‌آفرین را در زندگی فرد و جامعه اسلامی مردود بشمارد... ایدئولوژی اسلامی به عنوان یک قانون الهی واقعی، اخلاقی، مثبت‌گرا و جهانی، حاوی راه‌حلی برای کلیه مشکلات جامعه معاصر است؛ ولی اگر توده‌ها به آن مسلح نشوند، این راه‌حل‌ها تنها سخن پراکنی‌های بیهوده‌ای خواهد بود که روشنفکران در لحظات سرمستی بر زبان می‌آورند» (فتحی شقاقی، ۱۳۷۵، ص ۴۳-۴۴).

۳. حوزه، مقصد و مکان پخش

مقصد اشاعه نوآوری‌های انقلاب اسلامی می‌تواند کل کشورهای اسلامی عضو کنفرانس اسلامی یا کشورهای عربی خاورمیانه عربی یا کشورهای خاورمیانه بزرگ یا سایر مناطق آسیای میانه و آسیای جنوب شرقی باشد. طبیعی است که این حوزه‌های پخش، گاه دارای محیط پذیرا و گاه ناپذیرا هستند. منظور از محیط پذیرا، تجانس فکری، فرهنگی، دینی،

اجتماعی و اقتصادی است. منظور از محیط ناپذیرا، تفاوت‌ها و اختلاف‌ها و شکاف‌های مذهبی، زبانی، نژادی و فرهنگی است. عوامل پذیرا، موجب ایجاد زمینه‌های مساعد و همگرایی و عوامل ناپذیرا، باعث عدم تأثیرپذیری از پیام‌های انقلاب اسلامی و واگرایی از آن می‌شود (برزگر، ۱۳۸۱، ص ۵۹).

درباره رهبران سازمان جهاد اسلامی فلسطین، هویت ایرانی و شیعی انقلاب ایران، مانعی برای پخش فرهنگی آن محسوب نشده است. آنان به عنوان اهل سنت، با انتشار کتب و مقالات و مصاحبه‌هایی کوشیده‌اند تا با هویتی سنی، انقلاب اسلامی ایران را تأیید کنند و به این وسیله، امکان پخش آن را در جوامعی با بافت غالب اهل سنت فراهم کنند. فتحی شقاقی، رهبر فقید آن سازمان، انقلاب ایران را یک انقلاب اسلامی سنی و شیعی معرفی می‌کرد (همان، ص ۶۱). وی در نوشته‌ها و سخنرانی‌های خود، از جوانان و مردم فلسطین خواسته است برای مبارزه با اسرائیل و آزادسازی فلسطین، مردم ایران را الگوی خود قرار دهند (فراتی، ۱۳۸۱، ص ۶۸).

به نظر دکتر فتحی شقاقی، مسئله مهمی که در اندیشه امام خمینی علیه السلام و عملکرد حرکت اسلامی در ایران قابل تأمل است، موضع‌گیری ایشان در برابر مسئله فلسطین است. این موضع نشانگر آگاهی استراتژیکی و تاکتیکی بسیار مؤثر و مهم ایشان است که سایر حرکت‌های اسلامی باید در آن امعان نظر کنند (فتحی شقاقی، ۱۳۷۵، ص ۶۰). فتحی شقاقی بیان می‌دارد که امام خمینی علیه السلام ماهیت و نقش استعمار و چالش معاصر غربی علیه اسلام و تهاجم فرهنگی پس از آن را دریافته بود. در عین حال، ایشان پی برده بود که اسرائیل، نمایش واقعی این چالش و بلکه شدیدترین چالش حضور است (همان). همچنین وی معتقد است که رابطه حرکت اسلامی ایران و فلسطین از همین جا نشأت می‌گیرد؛ چرا که امام خمینی علیه السلام فتوا دادند که اسرائیل باید از بین برود و اعلام کردند که به مبارزه مسلحانه فلسطین کمک می‌کند. امام

خمینی رحمته الله علیه در فتوای تاریخی خود گفته بود: بر دولت‌های مسلمان و عموم مسلمانان واجب است که اسرائیل، این عنصر فساد را از میان ببرند و در حمایت از انقلابیون کوتاهی نکنند و برای آنان جایز است که زکات و سایر صدقات را در این امر سرنوشت‌ساز به مصرف برسانند (همان، ص ۶۱-۶۲).

علاوه بر دکتر فتحی شقاقی، شیخ عبدالعزیز عوده، یکی دیگر از رهبران سازمان جهاد اسلامی فلسطین، بارها تأثیرپذیری خود را از انقلاب اسلامی اعلام کرده است. وی در چندین مصاحبه خود (که برخی از آنها در مطبوعات ایران نیز منتشر شده است)، تأکید کرده است که باید از انقلاب ایران الگو گرفت. وی معتقد است که جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه بیش از همه به جنبش‌های آزادی‌بخش و فعالیت‌های آنها اهتمام می‌ورزد (فراتی، ۱۳۸۱، ص ۶۸).

البته هر چه فاصله کشورهای مقصد از ایران به عنوان مرکز پخش بیشتر باشد، به همان قیاس از میزان پذیرش نوآوری فرهنگی آن کاسته می‌شود. ابداعات به طور عمیق‌تر و وسیع‌تر در نزدیک‌ترین نقطه به مبدأ پذیرفته می‌شوند و با دور شدن از آن کاهش می‌یابند (برزگر، ۱۳۸۱، ص ۶۱).

۴. زمان

بر اساس پژوهش‌های موردی، هر چه از زمان وقوع انقلاب بگذرد، از میزان پذیرش تأثیرات آن کم می‌شود (همان). اما درباره انقلاب اسلامی ایران این صادق نیست و هم اکنون شاهد بیداری مسلمانان در کشورهای اسلامی هستیم. جنبش جهاد اسلامی نیز که در دهه ۱۹۸۰ بعد از پیروزی انقلاب اسلامی اعلام موجودیت کرد، هر روز خود را هماهنگ‌تر با آرمان‌ها، شعارها و ایدئولوژی‌های انقلاب اسلامی ایران می‌کند و برای رسیدن به پیروزی مانند انقلاب ایران، تنها راه‌حل را جهاد با رژیم غاصب صهیونیستی می‌داند.

۵. موضوع پخش

موضوعات پخش انقلاب اسلامی ایران، طیف متنوع و وسیعی از انواع تأثیرات را تشکیل می‌دهد، مانند لباس و پوشاک اسلامی و متناسب با فرهنگ بومی، حضور بیشتر در مساجد و رونق‌گیری مساجد در میان جوانان، حرکات سیاسی در مساجد، تغییر محتوای سخنرانان مذهبی، جدی شدن موضوع دین برای جوامع مسلمان نشین، تأسیس سازمان‌های مذهبی مبارز، الهام‌گیری از تاکتیک‌های مبارزاتی انقلاب اسلامی ایران، بیداری اسلامی و اعتماد به نفس سیاسی، ترویج و شیوه ایده مبارزه با رژیم غاصب صهیونیستی، ایده وحدت اسلامی مسلمانان و ایجاد قطب ابرقدرت اسلامی، وحدت شیعه و سنی، ایجاد جامعه اسلامی، دفاع مقدس و جهاد اسلامی، ایجاد دولت اسلامی و مانند اینها، شاید برای همه این موضوعات بتوان نام «اسلام سیاسی» را برگزید. اسلام سیاسی و قدرت ایدئولوژی، پیامی بود که انقلاب اسلامی ایران برای اعراب، به ویژه پس از سرخوردگی آنان از ناسیونالیسم ارائه کرد (همان، ص ۶۲-۶۳).

«انقلاب اسلامی ایران، تقویت شگفت‌انگیز عقاید ضد غربی و محافظه‌کارانه را در خاورمیانه در پی داشت» (فست، ۱۳۷۹، ص ۶۹).

فتحی شقاقی، تنها راه‌حل مسئله فلسطین را جهاد اسلامی می‌داند. وی ادعا می‌کند که حرکت اسلامی-جهادی، پیش‌تاز امت است که مراحل سخت استقامت، مقاومت و جهاد مداوم، آن را به سوی پیروزی رهنمون می‌کند. به دلیل یکپارچگی عناصر طرح امپریالیستی و وحدت دشمن، وحدت حرکت اسلامی یا وحدت گروه‌های جهادی، علاوه بر اینکه یک وظیفه شرعی است، یک ضرورت واقع بینانه با اهمیت بسیار بالا در راستای روبرویی همه جانبه تلقی می‌شود (فتحی شقاقی، ۱۳۷۵، ص ۲۹۰).

سازمان جهاد اسلامی، به مبارزه مسلحانه به عنوان استراتژی کار سیاسی برای نابودی کامل حکومت صهیونیستی ایمان دارد. نشریات این گروه نشان می‌دهد که جهاد اسلامی به اجرای قوانین اسلامی در جامعه، پس از برپایی حکومت اسلامی در فلسطین، پای‌بند است. این امر، نابودی کامل حاکمیت صهیونیسم و موجودیت اسرائیل و در نتیجه، تقدم بخشیدن به این هدف را اقتضاء می‌کند که تنها با اقدام مسلحانه و تلاش جهادی علیه نیروهای اشغالگر تحقق می‌یابد (خسروشاهی، ۱۳۷۵، ص ۲۰۷).

جنبش جهاد اسلامی نخست فعالیت‌های سیاسی خود را از مساجد آغاز کرد و در مراسم مذهبی، اعیاد و خطبه‌های نماز جمعه به ترویج دیدگاه‌هایش پرداخت. افزون بر آن، کتاب، اعلامیه و بیانیه چاپ کرد که منعکس‌کننده دیدگاه‌ها، اهداف و خط مشی سیاسی جنبش بود (ملاابراهیمی، ۱۳۸۱، ص ۱۵۲-۱۵۳).

۶. مسیره‌ها، مجاری و ابزارهای پخش

ابزارها، افراد و نهادهایی به طور طبیعی یا ارادی در نظریه پخش، عامل شیوع اندیشه و نوآوری هستند.

نهادهایی مانند سپاه پاسداران، سفارت‌خانه‌ها، رایزنی‌های فرهنگی، حوزه‌های علمیه، صدا و سیما، انجمن اسلامی دانشجویان خارج از کشور، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی و مانند اینها، می‌توانند تسهیلاتی را برای پخش انقلاب فراهم کنند.

کانال‌ها و مسیره‌هایی مانند سمینارها، مراسم حج و براءت از مشرکان، سالگردهای پیروزی انقلاب اسلامی، مراسم سالانه ارتحال امام خمینی علیه السلام و حضور میهمانان خارجی در آن، راهپیمایی روز قدس، ترجمه کتاب‌های امام خمینی و شهید مطهری و غیره، امکان انتقال

پیام‌های انقلاب اسلامی را فراهم می‌کند. البته «دین»، عامل اصلی پخش بوده است (برزگر، ۱۳۸۱، ص ۶۳-۶۴).

پیام‌های انقلاب اسلامی ایران به شیعیان لبنان به عنوان مدخل ورود ایران به جهان عرب از طریق پخش سلسله مراتبی و پیشاهنگ بوده است. همان گونه که پیام‌های انقلاب اسلامی از این راه به سایر کشورها، از جمله فلسطینیان رسیده است (همان، ص ۶۵). رشد گروه‌های اسلامی در لبنان و مبارزات آنها علیه نیروهای اسرائیلی و نیروهای نظامی غرب نیز بر ظهور جریان اسلام‌گرا در سرزمین‌های اشغالی فلسطین تأثیر گذاشت. در سال‌های اولیه دهه ۱۹۸۰ تأثیر جنبش بیداری اسلامی در خاورمیانه، در میان محافل دانشجویی فلسطینی در کرانه باختری و نوار غزه آشکار شد (فراتی، ۱۳۸۱، ص ۶۵-۶۶).

تولد و موجودیت برخی از جنبش‌های مبارز فلسطین، چون جهاد اسلامی و حماس، وامدار انقلاب اسلامی است. این گروه‌ها از اخوان المسلمین مصر به دلیل رکود، رخوت و موضع انفعالی‌اش جدا شدند، تا با جذب و سازماندهی نوینی به مبارزه نظامی و سیاسی علیه اسرائیل پردازند.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب بیان شده، می‌توان گفت که سازمان جهاد اسلامی فلسطین تأثیر مستقیمی از انقلاب اسلامی ایران پذیرفته است و از ابتدای پیدایش تا کنون تحت تأثیر مستقیم آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران و اندیشه‌های رهبر فقید انقلاب، امام خمینی رحمته‌الله علیه و اکنون آیت‌الله خامنه‌ای هستند.

فهرست منابع

۱. ابوظه، انور (۱۳۷۹)، «تأثیر امام خمینی و انقلاب اسلامی در اندیشه و عملکرد جهاد اسلامی فلسطین»، ترجمه مهدی سرحدی، حضور، ش ۳۳.
۲. برزگر، ابراهیم (۱۳۸۱)، «نظریه پخش و بازتاب انقلاب اسلامی»، پژوهش حقوق و سیاست، ش ۸.
۳. پانوف، میشل و میشل پرن (۱۳۸۷)، فرهنگ مردم‌شناسی، ترجمه اصغر عسکری خانقاه، تهران: سمت.
۴. خسروشاهی، هادی (۱۳۷۵)، حرکت‌های اسلامی فلسطین از آغاز تا انتفاضه، تهران: اطلاعات.
۵. شکویی، حسین (۱۳۷۸)، اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا، ج ۱، تهران: گیتاشناسی.
۶. _____ (۱۳۶۴)، جغرافیای کاربردی و مکتب‌های جغرافیایی، مشهد: آستان قدس رضوی.
۷. فتحی شقاقی (۱۳۷۵)، جهاد اسلامی امام خمینی، شیعه و سنی، مسئله فلسطین، ترجمه هادی خسروشاهی، تهران: اطلاعات.
۸. فراتی، عبدالوهاب (۱۳۸۱)، انقلاب اسلامی و بازتاب آن، قم: زلال کوثر.
۹. فست، ای کارن (۱۳۷۹)، انقلاب ایران و تحولات سیاسی در جهان عرب، ترجمه داود علمایی، تهران: بی‌نا.
۱۰. ملاابراهیمی، عزت (۱۳۸۱)، فرهنگ معاصر فلسطین: شخصیت‌ها و جنبش‌ها، ج ۱، تهران: اندیشه‌سازان نور.
۱۱. وفا، افسانه (۱۳۸۳)، یاسر عرفات: از مبارزه تا مذاکره، تهران: بی‌نا.